

Osmanlı Devleti'nde İnsanî Yardımın Bir Yönü: Duâgûyân

Perspective on Humanitarian Aid in the Ottoman Empire: The Duâgûyân Institution

Songül ŞENLİK*

Özet

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nde özellikle XVI. yüzyıldan itibaren kadrolaşan duâgûy zümresi üyeleri arasında görülen ihtiyaç sahiplerinin, devletin ve toplumun insanî yardım uygulamalarındaki yerini anlamayı amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde hazine ve vakıflardan sosyal yardım alan bireyler arasında çeşitli toplumsal dezavantajlara sahip kimselerin bulunduğu; devlet eliyle yapılan yardımların sistematik ve kontrollü bir şekilde yürütüldüğü bilinmektedir. Herhangi bir resmî görevi olmadığı halde maaş alan duâgûyân zümresinin de üyeleri arasında görülen hasta, sakat, muhtaç, öğrenci, emekli, fukara, dul ve yetimler insanî yardım uygulamalarının hedef kitlesini oluşturmuştur. Çeşitli sebeplerle hak sahibi olarak değerlendirilenlere tahsis edilen tüm duâgûy kadrolarının yüzde 8'i ihtiyaç sahibi bu kimselere ayrılmıştır. İnsanî yardım amacıyla verilen duâgûyluk kadroları sürekli olmakla birlikte, bu kadrolara atanan ihtiyaç sahipleri dönemin şartlarına göre değişiklik göstermiştir. Örneğin ihtiyaç sahibinin mağduriyetinin sona ermesi veya başka bir gelir elde etmesi durumunda duâgûyluk kadrosuna başka bir ihtiyaç sahibi atanmıştır. Çalışma, dönemin insanî yardım politikaları kapsamında devletin ve hayır sahiplerinin; Osmanlı toplumundaki dezavantajlı bireylere sürekli maaş sağlayarak insanî yardımı sürdürülebilir hale getirdiğini savunmaktadır. Ayrıca insanî yardım uygulamalarının toplumsal eşitsizliği gidermeyi ve insan onurunu korumayı hedeflediğini vurgulamaktadır. Çalışma, devletin ve hayır sahiplerinin devlet sınırları içerisindeki insanî yardım anlayışının tarihî yönünü ele alması bakımından önem taşımaktadır. Elde edilen verilerin, bu alanda ve diğer disiplinlerde yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Duâgûy, İnsanî Yardım, Sürdürülebilir Yardım, Sistematik Yardım

Abstract

This study aims to understand the role of needy individuals, particularly among members of the *duâgûy* group that became institutionalized in the Ottoman Empire from the 16th century onwards, within the humanitarian aid practices of the state and society. It is known that individuals receiving social aid from the treasury and foundations in the Ottoman Empire included people with various social disadvantages, and that aid provided by the state was systematic and controlled. The target group of these humanitarian aid practices consisted of the sick, disabled, needy, students, retirees, poor, widows, and orphans—groups also represented among the members of the *duâgûyân* group,

* Dr.; Doğuş Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-5347-4259, songulsenlik@hotmail.com.

who received salaries despite holding no official duties. Eight percent of all *duâgûy* posts, allocated to those considered entitled for various reasons, were reserved for such needy individuals. While *duâgûy* positions granted for humanitarian purposes were permanent, the individuals assigned to these positions varied depending on the circumstances of the period. For instance, when a recipient's deprivation ended or they acquired another source of income, the position would be assigned to another needy individual. This study argues that, within the framework of the humanitarian aid policies of the period, the state and benefactors made humanitarian aid sustainable by providing regular salaries to disadvantaged individuals in Ottoman society. Additionally, it emphasizes that these practices aimed to reduce social inequality and protect human dignity. The study highlights the historical dimension of the humanitarian aid understanding of the state and benefactors within the borders of the Ottoman Empire. It is anticipated that the findings of this study will contribute to further research in this field and in other disciplines.

Keywords: Ottoman Empire, *Duâgûy*, Humanitarian Aid, Sustainable Aid, Systematic Aid

Giriş

Bu çalışma insanî yardım uygulamalarının Osmanlı Devleti'nin kadrolu duacıları arasındaki yansımaları konu edinmektedir. Osmanlı Devleti'nde *duâgûy*luk ağırlıklı III. Murad döneminden itibaren görülmektedir. Bununla birlikte devletin kuruluşundan itibaren gerek hazine gerekse vakıflar tarafından ihtiyaç sahiplerine bu tür görevsiz vazifelerin verildiği bilinmektedir. Bu nedenle çalışma XV-XVII. yüzyıllar arasında kapsamaktadır. Osmanlı kurumlarında değişikliklerin görüldüğü XVIII. yüzyıl ve özellikle Tanzimat sonrası dönem çalışmaya dâhil edilmedi. Çalışmanın ana kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri bünyesinde muhafaza edilen Ruus, Vakıf ve çeşitli kalemlere ait defterlerdir. Arşiv vesikalarından elde edilen bulgular çeşitli Osmanlı tarihi kronikleri ile karşılaştırılarak doğruluğu test edildi. Bu bağlamda nitel ve nicel veriler bir arada kullanıldı.

Devletlerin kendi vatandaşlarına yaptığı insanî yardımlar, yoksulluk, işsizlik, barınma ve eğitim yardımları temelinde şekillenmektedir. Tüm bunlar bir tür insani hizmet alanı olan sosyal yardım hizmetleridir. Sosyal yardım çeşitli sebeplerle bazı yoksunluk durumlarını yaşayan insanlara, insan onurunu korumak hedefiyle yapılan aynı ve nakdî yardımları kapsamaktadır. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren sürdürdüğü istimâlet ve iskân politikasının bir yansıması olarak insanî yardım konusunda gelişmiş uygulamalara sahipti. İmparatorluğun coğrafi konumu sebebiyle sık yaşadığı depremler, büyük şehirlerdeki kapsamlı yangınlar, sel ve diğer afetler sonrası yapılan yardımlar, özel durumlar sebebiyle sağlanan vergi muafiyetleri, kıtlık ve savaş dönemlerinde yapılan aynı gıda ve malzeme yardımları bu konudaki en iyi örneklerdir. Ayrıca asırlar boyu gelişme göstermiş Türk-İslam kültürünün en belirleyici özelliklerinden olan vakıflar insanî yardım yapan kurumlar arasında en başta gelmektedir. Fukara, zuafa, nâ-tüvâna yardım amacı güden imarethaneler, medreseler, hamamlar, darüşşifalar ve menzillerdeki hanlar vakıfların insanî yardım konusunda hizmet verdiği alanlardı. İmarethaneler yoksul, yolcu, işsiz, öğrenci hatta sokaktan geçen herkese ücretsiz yemek dağıtırdı. Sebiller ve çeşmeler insanların su ihtiyaçlarını,

hamamlar temizlik ihtiyaçlarını giderirdi. Sağlık ihtiyaçlarını darüşşifalar, öğrencilerin eğitim ve barınma ihtiyaçlarını ise medreseler ve yatakhaneler giderirdi. Sadaka taşları üzerine bırakılan paralar ihtiyaç sahiplerine ulaşırken toplumsal dayanışma yanında kişilerin mahremiyetleri de korunurdu. Tüm bu uygulamalara ek olarak özellikle XVI. yüzyıl ortalarından sonra kayıtlara geçmiş olan bir zümre vardır. Bu zümre duâgûyân zümresidir. Herhangi bir görevi olmadığı halde maaş alan bu zümrenin üyeleri arasında görülen hasta, sakat, muhtaç, öğrenci, emekli, fukara, dul ve yetimler devletin gerek kendi gerekse vakıflar yoluyla yaptığı insanî yardımların ana hedef kitleleriydi.

1. Duâgûyân kimdir?

Duâgûy kelimesi, duacı, dua eden (Sami, 2005, s. 610, Devellioğlu, 2007, s. 190.), dua söyleyen (Şenlik, 2024, s. 33) anlamlarına gelmektedir. Kelimenin çoğul hali **duâgûyân** kelimesidir. Duâgûyluk, devletin devamı, padişahın sıhhati ve vâkıfın iki dünya saadeti için duâ ederek belirli bir gelir elde etmeyi ifade eder. III. Murad dönemi itibarıyla daha çok görülmüş ve zamanla çeşitli suistimallere konu olmuştur (İpşirli, s. 41). Saray, ordu, tarikat ve esnaf teşkilatı duacılarından farklı konumları vardır. Fetret devri, Celali isyanları, uzun süren savaşlar, kırsaldan şehirlere göç ve nüfus artışı gibi sebeplerle fakirleşenlere duâgûy adı altında **sürekli ödenek** verilmiştir. Duâgûy olmak için Müslüman ve ihtiyaç sahibi olmak tek şarttı. Bununla birlikte genellikle toplumsal ahlak kurallarına riayet eden ve salih/saliha kimselerin getirildiği duâgûyluğun gerektirdiği şartların ihlal edilmesi ya da ihtiyaç sahibinin başka bir gelire kavuşması gibi durumlarda bu maaşları kesilmiştir. Devlet kadroları haricinde daha ziyade selâtin ve vüzera vakıflarında istihdam edilmiş duâgûyânın vakfiyelerde tanımlı duâ okuyuculardan farklı olarak meslekî bir icra veya duâ etmek için mekân şartı yoktu. Dolayısıyla bu zümre görevsiz vazifelidir. İhtiyaç sahipleri dışında memurlara, kamu ve tarikat çalışanlarına verildiğinde **geçici kadro** ya da **ek gelir** özelliği taşımıştır (Şenlik, 2024).

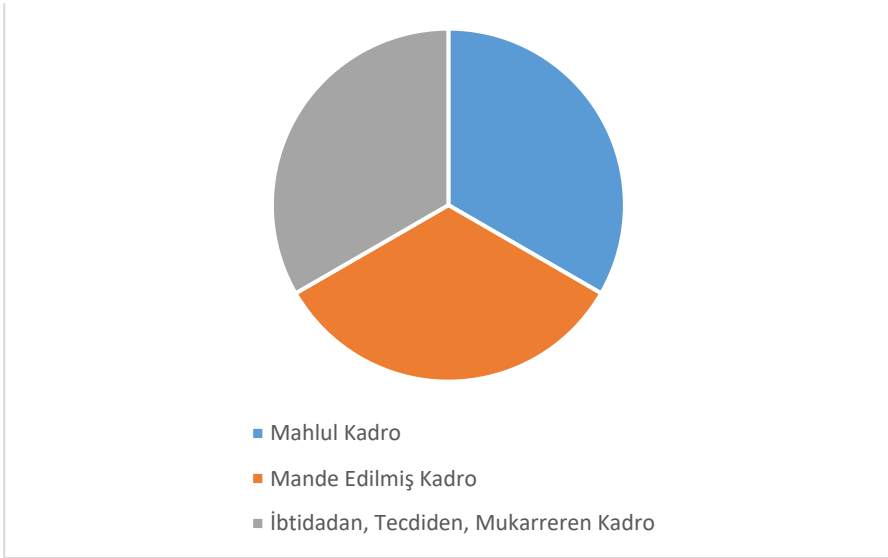
2. İnsanı Yardım ve Duâgûyân

Sosyal refah devleti görüntüsü çizen Osmanlı Devleti, sosyal risklere karşı vakıfları desteklemiştir (Taşkesen, 2017, s. 58). Osmanlı Devleti'nde sosyal yardım uygulamalarının Tanzimat sonrası kurumsallaştığı kabul edilse de aslında daha önce de bu yapının olduğunun en büyük göstergesi duâgûy zümresi içerisindeki ihtiyaç sahibi kimselerdir. Sosyal devletin vatandaşlarına sağladığı emeklilik (Martal, 1999), kadın istihdamı (Çevrimli, 2018), muhtaçlık veya işsizlik ödeneği, yetim, dul aylığı (Şenlik, 2024, s. 212) gibi uygulamaların söz konusu dönemde duâgûy olanlar arasında yaygın olduğu görülmektedir. Herhangi bir görevi olmadığı halde maaş alan bu zümrenin üyeleri arasında görülen hasta, sakat, muhtaç, öğrenci, emekli, fukara, dul ve yetimler devletin gerek kendi gerekse vakıflar yoluyla yaptığı insanî yardımlardan faydalanan toplum üyeleriydi.

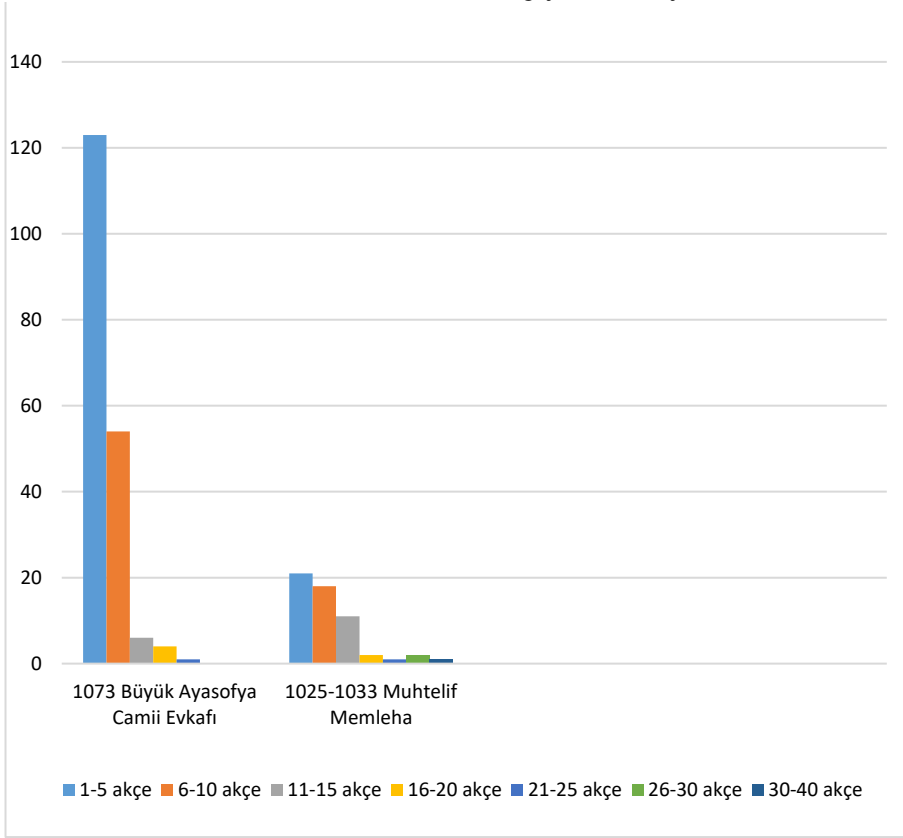
III. Murad ile II. Mustafa'nı saltanatını kapsayan H.995/M.1587-H.1107/M.1695 yılları arasında mahlûl duâgûy kadrolarına yapılan atamalar incelenmiştir. Genellikle bir önceki duâgûyun vefatı sebebiyle ölenin yerine ve görevden azil, terfi gibi çeşitli sebeplerden mahlûl kalmış kadrolara ait 230 adet kaydın 18'i zikredilen kimseler

hakkındadır (Şenlik, 2024). III. Murad ile IV. Mehmed'in saltanatını kapsayan H.988/M.1580-H.1071/M. 1661 yılları arasındaki çeşitli sebeplerle mande işlemi görmüş duâgûy cihetlerine ait 113 kaydın 10'u zikredilen ihtiyaç sahiplerine aittir (Şenlik, 2024). I. Ahmed ve II. Ahmed saltanatları dönemlerini kapsayan H.1023/M.1614-H.1103/M.1691 yılları arasında, ibtidadan yani ilk defa bu göreve getirilecekler ya da tecdid, inha ve mukarrerren yani görevleri devam ederken görev süreleri uzatılmış olanlara ait 125 atamanın 11'i bu gruplara aittir (Şenlik, 2024). Aşağıdaki tabloda mahlûlen, hazine-mande ya da vakıf-mande işlemi nedeniyle ya da ibtidadan, tecdiden, mukarrerren yapılan duâgûy atamaları arasında dezavantajlı grupların oranı görülmektedir. Her üç farklı sebepten yapılan atamalarda duâgûy oranı eşittir. Mesela, mahlûl kalan kadrolarda da ibtidadan verilen duâgûyluk kadrolarında da belli bir oran gözetilmiş olmalıdır. Yardım amaçlı verilen duâgûy kadrolarının tüm kadrolara oranı yüzde 8'dir. Ancak elde edilen nicelik henüz tespit edilememiş kayıtların ortaya çıkarılması ile değişecektir.

Tablo 1. Kadrolu Dezavantajlıların Atandıkları Kadroların Dağılımı

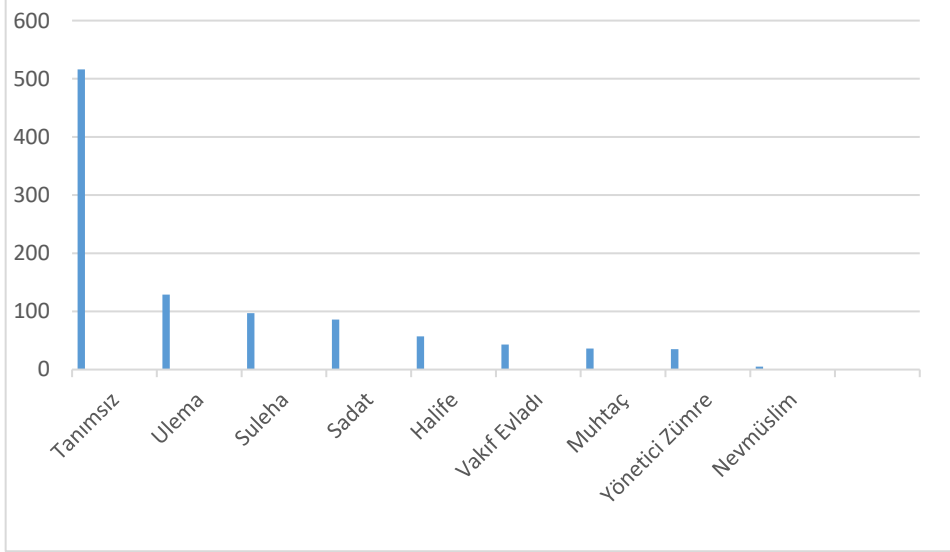
İnsanî yardım amacıyla kendilerine maaş bağlanmış kimselerin gelirleri günlük 1-6 akçe aralığında değişmiştir. Duâgûy maaşlarının günlük 1000 akçe civarında olduğu yönündeki bilgiler (Naîmâ, IV, s. 1729) çok istisnai durumlara özeldir. Memur, fiilî asker, müderris, vaiz gibi kimseler dışında kalan ve ihtiyaç sahibi oldukları için duâgûyluk vazifesi alan kimselerin günlük gelirleri çoğunlukla 10 akçe altındadır. Aşağıdaki tabloda bir vakıf (Şenlik, 2024, s. 170) ve tuzla gelirlerinden (Şenlik, 2024, s. 132) maaş alan duâgûyânın yevmiye miktarları görülmektedir.

Tablo 2. Vakıf ve Hazinesinden Vazifeli Duâgûyânın Yevmiye Aralıkları

Tabloda görüldüğü üzere duâgûy gelir aralığı 6-10 akçedir ve bu durum bu kadroların belli bir miktarının insanî yardım amacıyla verildiğini göstermektedir.

3. İnsanı Yardım Olarak Maaş Alan Duâgûyân Kimlerdi?

Çoğunlukla büyük şehirler (Şenlik, 2014, s. 151-155) ve yüksek gelirli vakıflarda (Şenlik, 2014, s. 147) ihtiyaç sahibi olduğu için istihdam edilmiş kadrolu duâgûyân genellikle fakir ve çaresiz (AE.SMMD.IV., 62 / 7275), cihet-i maişeti yani geçinecek kadar geliri olmayan (BOA, KK.d, 7517, s. 20), savaşta bir organını kaybeden (BOA, KK.d., 7516, s. 93), âma yani görme engelli (BOA, A.RSK.d., 1525, s. 8), fakir ve müstahikk yani fakirliği sebebiyle hak sahibi (BOA, A.RSK.d., 1522, s. 84), ehl-i ilm ve dindar (BOA, KK.d., 270, s. 45), pir ve ihtiyar (BOA, KK.d., 259, s. 77), talebe, total (BOA, KK.d., 261, s. 183) kimselerdir. Ancak kayıtlarda niteliği belirtilmemiş duâgûyân sayısının fazla olması daha önce bahsettiğimiz duâgûy sayısının toplam duâgûy atamalarına yüzde 8 olan oranının çok daha fazla olduğunu düşündürmektedir. Örneğin aşağıdaki tabloda (Şenlik, 2024, s. 179) duâgûy zümresinin nitelikleri verilmiş ve herhangi bir niteliği olmayan duâgûy sayısının diğerlerine oranı yüksektir. Kayıtlarda herhangi bir niteliği belirtilmemiş duâgûyânın ise çalışmanın konusu olan insanî yardım alan kimselere ait olma ihtimali yüksektir.

Tablo 3. XVII. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Duâgûyânın Konumu

Vakıf gelirlerinin fazlalığından yani vakıf ziyadesinden faydalanan bir kesim olan zevaidhoran (Aslanmirza, 2017), muhtacın (Şenlik, 2024, s. 200), sadaka ehli ve dilenciler (Şenlik, 2014, s. 202) ile insanî yardım amaçlı istihdam edilmiş duâgûyân arasındaki fark çok incedir. Bu farkın anlaşılması ancak detaylı çalışmaların yapılması ile mümkündür.

4. Umumi Efkâr Gözünde İhtiyaç Sahibi Duâgûyân

Devletin veya vakfın nakit paraya ihtiyacı olduğunda ya da devlet genelinde yapılan yoklamalar sonucu maaş kesintilerine gidildiği bilinmektedir. **Mande** uygulaması sonucu vazifeleri kesilen duâgûyânın bu durumdan hoşnut olmadığı, üzüntü duydukları kayıtlara geçmiştir. Kayıtlara göre Melek Ahmed Paşa'nın kalyonunun batması ve içindekilerin boğulmasının asıl sebebi paşanın Memâlik-i mahrûsede duâgûyân vazifelerini ref' ettirmesi yani kesmesidir. Vecihi, mazlumun ahının alınmasını, "âh ile batdı vezirin gemisi deryaya" mısrası ile kayıtlara geçirmiştir. (Vecihi Tarihi, s. 104). Naima, duâgûyân maaşı alanların emekliler ile gümrüklerden vazifeli fukarâ olduğunu, bu kimselerin maaşlarında yapılan kesintinin iktidara küsme ve ah etme ile sonuçlandığını belirtmiştir. O'na göre bu kesintiler hayırlı değildir ve neticede **amme-i fukarânın** ahını alanların başına çeşitli felaketler gelmiştir. (Târih-i Naîmâ, IV, s. 1761).

Sonuç ve Öneriler

Osmanlı Devleti'nin kadîm uygulamalarının bir yansıması olarak insanî yardım konusunda fukara, zuafa, nâtüvâna öncelik verme anlayışı kadrolu duacılar arasında da görülmüştür. Tüm duâgûyân kadrolarının yüzde %8'i bu kimselere tahsis edilmiştir. İnsanî yardım amacıyla verilen duâgûyluk kadroları süreklilik arz ettiğinden, incelenilen dönem içerisinde **sürdürülebilir yardım zincirinden** söz edilebilir.

Elde edilen bulgular vakıf sistemi, sosyal politika ve insanî yardım alanlarında geliştirilebilir. Osmanlı Devleti merkez giderleri arasındaki ve vakıflar bünyesindeki

insanî yardım organizasyonlarının anlaşılmasına yönelik çalışmalarda bu zümre dikkate alınmalıdır. Zevaidhoran, muhtacîn ve devletten destek alan diğer zümreler ile duâgûyân arasındaki fark net değildir. Bu zümreler arasındaki ilişki tarihî, siyasî, sosyolojik ve ekonomik yönden araştırılmalıdır.

Kaynakça

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
 AE.SMMD.IV., 62 / 7275, 3 R 1093
 KK.d, 7517, 16 Rebiülevvel 1085
 KK.d.,7516, 22 Şevval 1078
 A.RSK.d., 1525, 20 Cemaziyelahir 1062
 A.RSK.d., 1522, 4 Cemaziyelevvel 1061
 KK.d., 270, 18 Şevval 1067
 KK.d., 261, 23 Zilkade 1072/10 Temmuz 1662
 KK.d., 259, 25 Şaban 1056
 Akkaya, Z. (1957). Vecihi devri ve sseri 1637-1661 / 1057-1071. Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi.
 Aslanmirza, Ö. (2017). Surplus-receivers (zevaid-horan) from imperial waqfs: between philanthropy and political economy. Ankara: Middle East Technical University, the graduate school of social sciences unpublished master thesis.
 Çevrimli, N. (2018). “Vakıf kurucu, sosyal statü ve aile bağları açısından vakfiyelerde kadını tanımlayan terimler”, Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, 3 (1 – Özel Sayı), 263 – 281.
 Devellioğlu, F. (2007). Osmanlıca – Türkçe ansiklopedik lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi.
 İnalçık, H.(2001). “İstanbul”, DİA, XXIII, İstanbul: 220-239.
 İnalçık, H. (2015). Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar, 3, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
 İpşirli, M. (1994). “Duâgû”, DİA, IX, İstanbul: 541
 Martal, A. (1999). “Osmanlı İmparatorluğu’nda emeklilik ve buna ilişkin düzenlemeler”. XIII. Türk Tarih Kongresi, 04-08 Ekim 1999. Ankara. ss.1691-1701
 Naîmâ Mustafa Efendi. (2007). Târih-i Naîmâ. Haz. Mehmet İpşirli, 4, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
 Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
 Sami, Ş. (2005). Kâmûs-ı Türkî, İstanbul: Çağrı Yayınları.
 Şenlik, S. (2024). Osmanlı Devleti’nde duâgûyluk müessesesi (XV-XVII. yüzyıllar). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü basılmamış doktora tezi.
 Taşkesen, M. Ö. (2017). “Osmanlı döneminde sosyal refah sistemi olarak vakıflar”, İş ve Hayat, 3 (5), 57 – 66.
 Yediylıdız, B. (2003). XVIII. yüzyılda Türkiye’de vakıf müessesesi: bir sosyal tarih incelemesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.